

*Модестова Т. В., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогічної майстерності
Київського міжнародного університету (м. Київ)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕРАКЦІЇ

В статті розглянуто соціальну інтеракцію як складне соціально-психологічне явище. З'ясовано сутність поняття. Проаналізовано рівні та типи досліджуваного феномену. Схарактеризовано поняття «статус» та «роль» як ключові складові соціальної взаємодії. Визначено аспекти, що сприяють формуванню ефективної соціальної інтеракції.

Ключові слова: соціальна інтеракція, статус, роль, мікро-рівень, макро-рівень, успіх, стимул, соціальна дія, обмін.

В статье рассмотрена социальная интеракция как сложное социально-психологическое явление. Выяснена сущность понятия. Проанализированы уровни и типы исследуемого феномена. Охарактеризованы понятия «статус» и «роль» как ключевые составляющие социального взаимодействия. Определены аспекты, способствующие формированию эффективной социальной интеракции.

Ключевые слова: социальная интеракция, статус, роль, микро-уровень, макро-уровень, успех, стимул, социальное действие, обмен.

Постановка проблеми. Ефективна взаємодія членів суспільства є основою виживання будь-якого соціуму. Тому, проблема формування та організації соціальної інтеракції, що дозволяло б суспільству постійно розвиватися, підтримувати порядок, забезпечувати потреби всіх учасників та бути захищеним є актуальним напрямком досліджень у сфері соціально-психологічних наук.

Зокрема, зазначене питання досліджували Юрген Хабермас [1], Питирим Сорокін [2], Маргарет Арчер [3], Петро Штомпка [4], П'єр Бурбье [5], Фред Девіс [6], Еміль Дюркгейм [7] та інші.

Не зважаючи на велику кількість ґрунтовних досліджень, що фокусуються на різних аспектах досліджуваного явища, комплексність феномену соціальної взаємодії та проблема її ефективної організації потребує подальшого дослідження.

На основі вище викладеного **метою** статті визначено: схарактеризувати ключові аспекти формування соціальної інтеракції як складного соціально-психологічного явища.

Для досягнення мети потрібно розв'язати такі завдання:

1. Розглянути сутність поняття соціальної інтеракції.
2. Проаналізувати рівні та типи досліджуваного феномену.
3. Схарактеризувати поняття «статус» та «роль» як базові складові соціальної взаємодії.

4. Визначити аспекти, що сприяють формуванню ефективної соціальної інтеракції.

Виклад основного матеріалу. У повсякденному житті соціальна інтеракція розглядається як процес виконання людиною певних дій та її реакція на зовнішнє оточення [8]. З наукової точки зору досліджуваний феномен розглядається як система взаємозалежних соціальних актів, де дії конкретної особистості виступають як причини та відповідні наслідки з точки зору діяльності інших суб'єктів (індивідууму, групи, суспільства) [9].

Враховуючи той факт, що соціальна інтеракція передбачає як повсякденне спілкування між окремими особистостями, так і більш широку взаємодію у суспільному контексті, зазначена проблема охоплює достатньо широке коло різноманітних факторів. А саме: кількість осіб, що приймають участь в процесі інтеракції; характер відносин суб'єктів (однобічний, двобічний, антагоністичний, узгоджений, тощо); тривалість процесу (довготривалий, короткотривалий); організацію (ефективна, неефективна); усвідомленість інтеракції (усвідомлена, неусвідомлена); тип взаємообміну (інтелектуальний, емоційний, тощо) [9].

Багатоаспектність проблеми також передбачає наявність двох основних рівнів, в межах яких здійснюються відповідні дослідження. На макро-рівні соціально-

психологічні науки досліджують широкоформатні процеси, такі як соціальна стабільність та мінливість (інституційна інтеракція). Мікро-рівень передбачає розгляд більш конкретизованої взаємодії між окремими індивідуумами, такої як міжособистісне спілкування або групова динаміка (міжособистісна інтеракція) [9]. Внаслідок того, що зазначені рівні відрізняються за обсягом охоплення проблеми, наявні дослідження фокусуються на різних аспектах та пропонують відповідні шляхи підвищення ефективності соціальної інтеракції.

Наприклад, теорія, розроблена американським соціологом Джорджем Хомансом, є прикладом дослідження проблеми соціальної взаємодії на мікро-рівні з врахуванням психологічно-економічного підґрунтя, де обмін будь-якого типу (матеріальний, інтелектуальний, емоційний, тощо) між учасниками процесу визначено як ключову складову ефективної соціальної інтеракції та сформулювало в наступних положеннях:

- *Аксіома успіху.* «Відносно всіх дій, що здійснюються людиною, вірним є те, що чим частіше вона отримує винагороду за виконання певної дії, тим імовірніше, що ця дія буде виконуватися з певною частотою й надалі» [10]. Наприклад, людина буде більш схильною регулярно запитувати поради в конкретної особи у майбутньому, якщо попередні поради були корисними. Крім того, чим частіше людина отримувала корисні поради в минулому, тим імовірніше вона буде схильною отримувати поради надалі та давати поради сама, тобто, діяти більш активно в підкріпленому успіхом напрямку.

Наявність зазначеної закономірності, що впливає на результат соціальної взаємодії, можна спостерігати в різноманітних побутових проявах. Наприклад, якщо дівчина має успіх на танцях, скоріш за все, вона і надалі буде регулярно відвідувати танцювальні вечори. Таким чином, алгоритм формування ефективної міжособистісної інтеракції у межах вище викладеного положення є таким: 1. Дія; 2. Нагорода; 3. Повторення дії.

- *Аксіома стимулу.* Розглядаючи стимул як сильний спонукальний фактор, автор стверджує, що «чим частіше певний стимул або група стимулів були пов'язані із

винагородою у минулому, та чим більш подібними до них людина вважає наявні стимули у теперішньому, тим імовірніше, що вона виконає дію повторно» [10]. Наприклад, та ж сама дівчина, що у минулому році мала успіх на танцях, під час проведення шкільних танцювальних зустрічей отримувала більше визнання ніж на міській дискотеці. Відповідно до зазначеного положення, з високою вірогідністю можна стверджувати, що у наступному році вона віддасть перевагу саме шкільним вечорам, навіть, якщо вона буде навчатися в іншій школі або місті, тощо, відтворюючи таким чином умови, що супроводжували її успіх у минулому.

- *Аксіома цінності.* «Чим ціннішим є результат дії для особи, тим імовірніше вона виконає дію повторно» [10]. Наприклад, якщо дівчина зустріла на танцях хлопця, який їй сподобався, вона витратить максимум зусиль для того, щоб наступні танці відбулися (допоможе з організацією заходу, тощо).

Ефективність вище зазначених базових положень на думку автора також залежить від таких уточнюючих стверджень:

- *Аксіома депривації-пересичення.* Розглядаючи депривацію як психічний стан, коли суб'єкт не має змоги задовольняти деякі власні психічні потреби достатньою мірою впродовж тривалого часу, Д. Хоманс зазначає, що «чим частіше у нещодавньому минулому особа отримувала нагороду, тим менш цінним ця винагорода буде здаватися їй у майбутньому» і навпаки [10]. Таким чином, якщо у дівчини склалися відносини із вище зазначеним хлопцем, вона буде менш схильною надалі відвідувати вечори танців. Адже, є інші варіанти організації побачення. Якщо ж, танці – це єдина нагода побачити потрібну людину, імовірність того, що дівчина буде відвідувати заходи є майже стовідсотковою.

На основі вище зазначеної аксіоми Хоманс пропонує формулу вираховування ефективності або «прибутку» від взаємодії: $\text{ПРИБУТОК} = \text{НАГОРОДА} \cdot \text{ВАРТІСТЬ}$, де вартість – це зусилля, що коштували людині її дії. Тож, за зазначеною формулою взаємодією, в якій людина буде зацікавлена, можна вважати таку, де нагорода за своєю цінністю переважає зусилля, що вимагають від особи.

- *Аксіома раціональності.* Розвиваючи вище викладену ідею економічної

обґрунтованості взаємодії, автор зазначає, що «якщо потрібно обрати один з варіантів дій, то особа обере той, де цінність результату помножена на вірогідність його досягнення є найвищою» [10]. Іншими словами, Хоманс вважає, що під час здійснення соціальної взаємодії люди завжди керуються такими ж розрахунками, що й в процесі виконання будь-якої економічної діяльності, обираючи найвигідніший з їх точки зору варіант для отримання певної винагороди або прибутку.

• *Аксіома агресії-схвалення.* «Якщо після виконання дії особа не отримує очікуваної винагороди або отримує несправедливе покарання, то вона відчуває гнів. Таким чином, агресивна поведінка стає більш цінною для цього індивідууму». І навпаки, «Якщо особа отримує нагороду у більшому обсязі, або не отримує покарання яке вона очікувала, то відчуває задоволення. Таким чином, поведінка, що підтверджується одним із вище зазначених шляхів, стає більш цінною та збільшується вірогідність її повторення» [10].

На наш погляд, вище надані положення дозволяють сформулювати такі додаткові висновки, що базуються на основних аксіомах та доповнюють їх розуміння. По-перше, нагорода за певну дію людини (наприклад, зарплатня) має бути не меншою та не перебільшувати від того, на що вона очікує. Тобто, обмін має бути «справедливим» з точки зору особи, що виконує діяльність, а не тільки з точки зору учасника, що його надає. Інакше, у випадку відсутності очікуваної нагороди людина буде відчувати гнів та образу, що призведе до відповідних негативних наслідків. Невиправдано велика нагорода порівняно з фактичними результатами діяльності людини призведе до нездатності об'єктивно сприймати реальність та здійснювати самооцінку, а також створить передумови для невиправдано великих очікувань та розчарування у майбутньому.

По-друге, форма винагороди має бути цінною саме для тієї особи, що очікує на неї. Актуальність врахування визначеного фактору, зокрема, підтверджується аксіомами щодо цінності, успіху та стимулу. Недотримання положення може призвести до погіршення ефективності інтеракції або навіть її припинення. Як приклад, можна навести ситуацію, з якою імовірно стикалася більшість людей у дитячому віці, коли

винагорода, яку обирають родичі, не має відповідної цінності для дитини (буквар замість бажаної іграшки, тощо).

На основі вище викладеного стає очевидним, що доцільне заохочення позитивних результатів діяльності (наприклад, підвищення якості/обсягу виконання роботи) призводить до подальшого зростання ефективності взаємодії. І навпаки, підтвердження або ігнорування негативних результатів призводить до подальшого зниження ефективності соціальної інтеракції. Іншими словами, важливим аспектом взаємодії є об'єктивний зворотній зв'язок (feedback) стосовно дій інших учасників процесу.

Потреба у задоволенні особистих інтересів та потреба надання обміну іншим учасникам процесу зумовлює наявність таких основних типів міжособистісної взаємодії [8]:

• *Обмін*, що може носити матеріальний або нематеріальних характер. Особливістю зазначеного типу є те, що людина більш схильна повторювати дії, що позитивно підкріплювалися у минулому. При цьому, якщо обсяг зусиль перевищує обсяг винагороди людина скоріш за все припинить таку взаємодію.

• *Змагання* розглядається як процес, коли дві або більше особи намагаються отримати щось, що може дістатися лише одній з них. Взагалі, соціологія розглядає зазначене явище як позитивний аспект, що мотивує людей до розвитку. З іншого боку, постійні «перегони» можуть призвести до стану психологічного стресу, припинення кооперації, соціальної нерівності та навіть конфліктів.

• *Конфлікт* на базовому рівні передбачає спробу фізичного або психологічного нападу на інших осіб. Не зважаючи на очевидні негативні прояви конфліктів у соціумі, такі як війна, юридичні, політичні або релігійні суперечки, зазначене явище може мати позитивний вплив через згуртування груп та фокусування уваги на зовнішній загрозі. В свою чергу, це призводить до позитивних соціальних змін та пошуків вирішення певної проблеми.

• *Кооперація* розглядається як процес гуртової діяльності, спрямований на досягнення спільної мети. Без впровадження кооперації жодне завдання, що потребує залучення більше ніж однієї особи, не може бути виконано успішно. Часто кооперація

має місце поряд із змаганням (наприклад, у сфері спорту).

• *Примус* передбачає намагання особи примусити інших учасників процесу виконувати певну діяльність проти їх волі. Зазвичай, цей тип базується на перевазі у силі. На державному рівні прикладом може слугувати міри, що застосовуються силовими органами. На міжособистісному рівні – насилля у сім'ї, тощо.

Потрібно зазначити, що не зважаючи на безумовно велику цінність результатів, отриманих під час досліджень феномену соціальної інтеракції на мікро-рівні, розгляд проблеми суто як факту міжособистісної взаємодії не дозволяє вичерпно пояснити весь спектр соціальних явищ. Тому, дослідники, що продовжували пошуки у зазначеному напрямку, згодом значно розширили розуміння досліджуваного явища.

Так, американський соціолог Джордж Герберт Мід вважав, що сукупність процесів взаємодії між індивідуумами породжує саме суспільство [11]. В свою чергу, Герберт Блумер як один з перших дослідників феномену колективної поведінки стверджував, що окремі особи створюють власну соціальну реальність на основі як індивідуальних, так і колективних дій, що є постійно триваючим процесом [12]. Нарешті, Ервінг Гофман об'єднав та доповнив результати попередніх досліджень у положеннях драматургічного підходу [13].

Автор підкреслював подібність дій людини у повсякденному житті до театральної вистави. На думку дослідника, у процесі соціальної взаємодії люди як «актори» грають певні ролі перед аудиторією. Таким чином, вони бажають справити потрібне їм враження на інших учасників процесу. Також, є «закуліся», що розглядається автором як безпечне потаємне місце, де актори можуть відступити від соціальних ролей, які вони змушені грати «на сцені». Таким чином, міжособистісна інтеракція за Гофманом – це особисте спілкування партнерів, метою якого є збереження «обличчя» (*saving face*), тобто бажаного враження.

Потрібно зазначити, що розгляд проблеми соціальної інтеракції як більш узагальненої системи, у першу чергу, є характерною рисою досліджень на макро-рівні. Зокрема, прикладом однієї з найбільш широко охоплюючих підходів є теорія

соціальної дії Толкота Парсонса, що базується на концепції всього суспільства [14]. Основою запропонованого підходу виступають функції виживання будь-якого соціуму – так звана AGIL система (адаптивність, цілеспрямованість, інтегративність, підтримання порядку).

Реалізацію зазначених функцій автор передбачає через впровадження відповідних систем дій. Зокрема, адаптація в індустріальних суспільствах імплементується за допомогою розвитку економіки. Це дозволяє соціальній системі (починаючи від окремої родини до рівня держави) задовольняти нагальні потреби. Цілепокладання та інтеграція суспільства (збереження внутрішньої єдності) реалізовується через політичну систему, яка також відповідає за координацію всіх аспектів суспільного життя. Духовна система пов'язана з підтриманням порядку, вихованням, вирішенням конфліктів та розвитком суспільної свідомості, а також, на думку автора, відіграє найважливішу роль в ефективному функціонуванні суспільства.

Всі зазначені системи складають стійку ієрархію. Вони функціонують незалежно, але потребують узгодження та постійно впливають одна на одну. Також, вони можуть бути статичними або переживати процес змін. Тому, важливим завданням всієї суспільної системи є підтримання балансу, узгодженості дій та порядку на всіх рівнях.

Розглядаючи проблему соціальної взаємодії, Парсонс досліджує безпосередньо феномен соціальної дії, що принципово відрізняється від фізичного або біологічного аспекту. Серед основних елементів автор виділяє наявність певної ситуації, умов, виконавця, мети, норм, правил поведінки, засобів досягнення цілей. Таким чином, дослідник доходить висновку, що хоча будь-яка дія є в основі індивідуальним актом, її неможна розглядати суто на рівні міжособистісної взаємодії. Адже, остаточну структуру зумовлює наявна система цінностей, вибір певних засобів дії, а також індивідуальне рішення особи, особливості ситуації, що склалася, тощо.

Таким чином, вище зазначена теорія є дослідженням проблеми соціальної взаємодії на макро-рівні, що дозволяє розглядати дії та реакції окремої особи як результат впливу всієї соціальної системи, а не лише як акт взаємообміну на базовому рівні, що не

залежить від інших елементів складної структури суспільства.

Потрібно звернути увагу на той факт, що хоча підходи до вивчення феномену соціальної інтеракції відрізняються в залежності від обраного аспекту, поняття «роль» та «статус» визначено як ключові складові незалежно від рівня проведення наукового аналізу.

З нашої точки зору, одним з важливих завдань є визначення відмінностей між зазначеними поняттями. Зокрема, статус відноситься до соціальної позиції особи, яку вона займає в групі, організації та суспільстві. Наприклад, жінка отримує статус матері, коли народжує дитину. Крім того, статус може бути надбаним, тобто таким, що відображає здібності людини, її досягнення, життєвий вибір, тощо. Наприклад, професія лікаря або вчителя. Також, статус може бути успадкованим, коли людина отримує його від народження. Наприклад, статус сина, чоловічої чи жіночої статі, тощо. Статус, що впливає на життя людини найбільше є «головним» (master status). Його важливість переважає всі інші наявні статуси та визначає хід всього життя людини. Зазвичай, це відображення найголовніших досягнень у професійній або навчальній сфері, економічний рівень, родинне ім'я, тощо. Наприклад, статус президента країни [15].

Статус і роль представляють собою взаємопов'язані конструкції соціальної взаємодії. На відміну від статусу, який ми досягаємо або отримуємо, роль, зазвичай, виконується. Наприклад, від жінки, яка має статус матері, очікується виконання ролі особи, що турбується та опікується власними дітьми. Таким чином, отримання певного статусу супроводжується виконанням певного набору дій – відповідних ролей.

Характерним аспектом проблеми соціальної взаємодії є той факт, що кожна особа зазвичай має декілька статусів та виконує багато різних ролей одночасно, так званий рольовий набір. Наприклад, викладач грає певну роль по відношенню до студентів, зовсім іншу по відношенню до колег, керівництва, родини, тощо. Тому, іноді суміщення багатьох ролей може призводити до стресу. У такому випадку доцільно говорити про рольовий конфлікт. Зазвичай він має місце тоді, коли ролі, що є притаманними різним статусам, вступають у протидію. Наприклад, розповсюдженою

ситуацією є нестача вільного часу для родинного спілкування через напружений робочий ритм.

Вище наведена ситуація пов'язана, також, з такими явищами як рольове напруження, що є безпосередньо негативними переживаннями людини з приводу наявного конфлікту ролей. У такому випадку часто має місце так званий «вихід з ролі» або «втеча», коли людина залишає статус та припиняє грати відповідну роль у зв'язку з перевантаженням. Потрібно зазначити, що виходячи з певного статусу, людина, зазвичай, відразу ж переходить до іншого. Наприклад, викладач, що вийшов на пенсію, відразу ж отримує статус пенсіонера, дачника, тощо.

Висновки. В результаті проведеного теоретичного дослідження з'ясовано, що соціальна інтеракція є системою взаємозалежних соціальних актів, де дії конкретної особистості виступають як причини та відповідні наслідки з точки зору діяльності інших суб'єктів.

Багатоаспектність феномену зумовлює наявність двох основних підходів до здійснення аналізу. Розгляд досліджуваної проблеми на мікро-рівні дозволяє визначити взаємообмін як ключову складову ефективної інтеракції на міжособистісному рівні. Макро-рівень передбачає розгляд соціальної взаємодії як комплексної системи соціальних дій. Вони є складними структурами та не можуть обмежуватися окремими психолого-економічними факторами.

З'ясовано, що наявність особистих інтересів окремої особи та необхідність підтримання балансу всієї соціальної системи зумовлює наявність таких основних типів соціальної взаємодії як обмін, змагання, конфлікт, кооперація, примус. Серед основних складових визначено соціальний статус та відповідні ролі учасників процесу. Статус відрізняється за способом отримання (надбаний або успадкований) та цінністю для власника (головний). Ролі передбачають наявність актора, аудиторії, сцени та закулісса. Метою виконання ролі є підтримання наявного статусу та «збереження обличчя».

Тож, ключовими аспектами формування ефективної соціальної інтеракції визначено: врахування комплексності досліджуваного явища; забезпечення адекватного взаємообміну (обсяг, форма, доцільність, тощо) на міжособистісному рівні; узгодження

Питання психології

економічних, політичних та духовних аспектів в межах соціальної системи; підтримання статусно-рольового балансу учасників, зокрема, для запобігання виникнення рольових конфліктів.

Перспектива подальших досліджень.

Доцільним вважаємо подальше дослідження проблеми соціальної взаємодії в контексті сприймання людьми один одного, способів впливу в процесі взаємодії, розгляду механізмів взаєморозуміння, умов ефективного вирішення конфліктів, тощо.

Література

1. Habermas J. The Theory of Communicative Action [online]. Available at : http://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Juergen_Habermas_The_theory_of_communicative_action.pdf
2. Sorokin P. Society, Culture, and Personality: Their Structure and Dynamics, a System of General Sociology. – Cooper Square Publishers, 1969. – 742 p.
3. Archer M. Realist Social Theory : The Morphogenetic Approach. – Cambridge University Press, 1995. – 354 p.
4. Sztompka P. Trust : a Sociological Theory. – Cambridge University Press, 1999. – 214 p.
5. Bourdieu P. The Social Structures of the Economy. – Polity, 2005. – 180 p.
6. Davis F. The Cabdriver and His Fare : Facets of a Fleeting Relationship. – The American Journal of Sociology, Vol. 65, No. 2, 1959. – pp. 158 — 165.
7. Durkheim E. Pragmatism and Sociology. – Cambridge University Press, 1983. – 151 p.
8. Moffitt K. Social Interactions : Definition, Types and Quiz. Education Portal [online]. Available at : <http://education-portal.com/academy/lesson/social-interactions-definition-types-quiz.html#lesson>
9. Городяненко В.Г. Соціологія : підручник. – К. : Академія, 2008. – 544 с.
10. Homans G. Social Behavior : Its Elementary Forms [online]. Available at : <http://www.ebooksread.com/authors-eng/george-caspar-homans/social-behavior-its-elementary-forms-am0/1-social-behavior-its-elementary-forms-am0.shtml>
11. Mead G. Mind, Self and Society : From the Standpoint of the Social Behaviorist. – Chicago Press, 1967. – 440 p.
12. Blumer H. Symbolic Interactionism [online]. Available at : https://campus.fsu.edu/bbcswebdav/institution/academic/social_sciences/sociology/Reading%20Lists/Social%20Psych%20Prelim%20Readings/I.%20Classics/1969%20Blumer%20-%20Symbolic%20Interactionism.pdf
13. Гофман Э. Ритуал взаимодействия : очерки поведения лицом к лицу. – М. : Смысл, 2009. – 319 с.
14. Parsons T. The Social System [re-printed]. – Abingdon Press, 2001. – 575 p.
15. Long-Crowell E. Social Interaction Theory : Ascribed, Achieved and Master Status. [online]. Available at : <http://education-portal.com/academy/lesson/social-interaction-theory-ascribed-achieved-master-status.html#lesson>

Modestova T. V., candidate of pedagogical sciences, associate professor

SOME ASPECTS OF THE SOCIAL INTERACTION FORMATION

Social interaction is considered as a complex social and psychological phenomenon in the article. It is specified as the system of interdependent social acts when actions of a particular person are considered as the reasons and the appropriate outcomes for the activity of other subjects (a person, group, community). The appropriate levels (macro and micro ones) and types (exchange, cooperation, conflict, competition and coercion) have been analyzed. Status and Role notions have been characterized as the key parts of the social interaction research area. The complexity of the phenomenon under consideration, an adequate exchange providing as far as interpersonal level (volume, form, appropriateness, etc.), harmonization of political, economic and spiritual aspects within the social system area, the support of the role and status balance of all participants in order to prevent role conflicts have been defined as the key aspects to provide an efficient social interaction process.

Key words: social interaction, status, role, micro-level, macro-level, success, stimulus, social action, exchange.